

МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА

Уводне напомене

Широко је распрострањено уверење да су знање и разумевање порекла и људске заједнице од светског значаја за човечанство, за утврђивање његовог културног и друштвеног идентитета. У преамбули Конвенције о заштити археолошког наслеђа, коју је Европски савет усвојио 1969, а затим изменио и допунио 1992. године наводи се да је „археолошко наслеђе извор европског колективног сећања и као такво од заједничког интереса за целокупно људско друштво“.

Краткотрајни трагови прошлости који представљају археолошке доказе драгоцени су записи који могу да се читају у складу са текућом археолошком праксом и тиме створе снажну слику разноврсних аспеката живота наших предака и небројених генерација које су боравиле на одређеним локалитетима (да укажу на њихова надања, страхове, аспирације, успехе и поразе). Они су једини начин на основу кога можемо поново да рекреирамо генерације из прошлости у један целовит ланац који сеже до првих народа Европе. Нађени трагови представљају њихово опипљиво материјално наслеђе које садржи многобројне поруке које могу да се сагледају у нашем времену и тиме створе основне елементе за утврђивање културног идентитета Европе. Све то значи да европска археолошка баштина не припада ниједном народу или држави посебно, него свим народима Европе.

а) Начини на које могу да се отклоне уништавања или оштећења археолошких налазишта

Питања која се односе на заштиту археолошке баштине односе се преваходно на улогу државе да максимално сними територију своје земље и открије где се налазе одређена археолошка налазишта. У Пољској, на пример, како наводи један писац¹, снимљено је око 70% територије, што представља значајан успех и помоћ локалним властима приликом извођења јавних или приватних радова. Уколико се принципи наведени у одређеним међународним конвенцијама и доброј пракси (*good practice*) других земаља са дугим искуством у погледу очувања археолошке баштине не узму у обзир пре планирања развоја, па се приликом градње наиђе на археолошка налазишта, градња би требало да се одложи и да се учине покушаји да се откривена налазишта сачувају. То може да наметне извођачу велике трошкове, и ако их он не обезбеди, то онда представља притисак на археологе да из датог локалитета најбрже што је могуће изваде оно што представља археолошку вредност, при чему могу да остану нетакнути неки предмети који се налазе у близини или

¹ Paul Barford, *Rescue Archeology: Compromise or Opportunity?* Referat podnet na savetovanju o zaštiti arheologije, hzzpp: /www.muzarp.poznan.pl./archweb_eng/barf1.htm.

испод нађених предмета. Примери уништавања или оштећења археолошких налазишта су нарочито чести приликом градње аутопутева или гасовода. Поменути писац наводи да су приликом изградње транснационалног гасовода од Сибира до Западне Европе преко централне Пољске извођачи наишли на археолошка насеља, што их је приморало да помере изградњу за неколико метара. Иста је ситуација и са градњом великих аутострада, када је често потребно изместити изградњу на много већем простору него што је то планом изградње предвиђено, што често може довести до астрономских трошкова. Закључак који се намеће јесте да до тога не би дошло да је терен куда пролази гасовод или аутопут претходно детаљно снимљен и да су унапред отклоњене могућности да се градња изводи на местима за која је утврђено да садрже археолошке предмете. Ова снимања су често онемогућена или отежана ако је реч о густим урбаним насељима, али исто тако и због савременог начина орања пољопривредног земљишта које се врши тракторима (а не коњима, као што је то био раније случај), услед чега се приликом копања може да уништи или оштети значајан део евентуалног археолошког налазишта.

Трошкови који могу да се појаве у вези са заштитом одређених локација су најчешће високи, па се логично поставља питање како да се они расподеле. Тешко је убедити сељацима и фармерима да напусте своје земљишне површине уколико за то не добију адекватну компензацију. Стручњаци који се баве питањима заштите археолошких налазишта сматрају да би требало створити фондове на нивоу државе који би се користили у случају кад је потребно компензирати трошкове извођачима или власницима пољопривредних имања на којима се таква налазишта открију. Треба имати на уму да су таква налазишта не само задовољење академске знатижеље, већ су од значаја како за земљу у којој су такви остаци нађени, тако и за најширу могућу јавност. Да би се јавност упознала са значајним археолошким налазиштима, они пре свега морају бити уведени у одређене регистре, а затим стављени на увид јавности, која ће несумњиво то умети да цени.

б) Јавни радови и њихов утицај на археолошка налазишта

Посебна заштита археолошког наслеђа почиње тек после 60-тих година XX века. Све дотле, а и дуго после тога, крађа археолошких предмета сматрала се главном претњом археолошком наслеђу. Двадесет година касније пажња светске јавности се помера ка великим грађевинским пројектима. Долази се до закључка да се с повећањем градње стамбених простора и с повећањем животног стандарда број развојних пројеката повећава како у погледу броја тако и у смислу своје сложености. У свим деловима света (а нарочито у развијеним) на сцени су велики јавни радови: аутопутеви, подземне железнице, брзе железничке пруге, рушење старих и градња нових градских четврти, градња простора за паркирање, итд. Број ових и сличних операција представља озбиљну претњу за заштиту археолошке баштине, јер се приликом тих радова често откривају остаци историјских насеља и предмета који представљају археолошке вредности. Да би се ова два питања остварила и решила доносе се посебни закони о заштити археолошког материјала, о културној баштини, јавним радовима, урбаном планирању, захтева се посебна пажња приликом

издавања дозвола за градњу у случају кад се сматра да се на одређеној локацији у земљи налазе предмети од значаја за археолошку баштину.

ц) *Међународни прописи и регулисање јавних и приватних радова*

У уводним напоменама од значаја је указати на Препоруку UNESCO-а о заштити културне својине угрожене јавним и приватним радовима из 1968. године², којом се захтева да приликом извођења јавних и приватних радова органи овлашћени за те радове, заједно са организацијама које се баве заштитом археолошког наслеђа, морају да обезбеде тесну сарадњу како би се заштитило археолошко налазиште. Детаљно се наводе обавезе ових органа и захтева да се подаци о нађеним археолошким предметима региструју, објаве и учине доступним јавности, као и да се, ако је то штетно за археолошко налазиште, забране јавни или приватни радови на таквој локацији. У све ове активности морају бити укључени професионалци који се разумеју у вредност и начине очувања и заштите археолошког налазишта. С тим у вези од државе се захтева да се у буџету предвиде средства за спровођење поменутих мера, као и за образовање кадрова који би се стручно бавили овим питањима.

Из наведеног се може закључити да археолошка истраживања морају бити тесно повезана са урбаним планирањем. Ово даље значи да се пре било каквих радова инвеститори морају упознати са текстом поменуте Препоруке UNESCO-а, као и са чињеницом да се на одређеној локацији налазе предмети археолошке баштине. Због тога се свим државама чланицама UNESCO-а препоручује да воде детаљну анализу података о локацијама за које постоје претпоставке о постојању археолошких вредности. Како су предмети од значаја за археологију често испод површине земље па су подложни пропадању, рад на њиховом ископавању мора бити поверен професионалцима који ће пажљиво, савесно, а често и дуго да врше трагање за остацима археолошких предмета. Докази о археолошким вредностима су необновљиви извори и због тога морају бити цењени и заштићени. Њихов значај се не односи само на локацију на којој су нађени, већ су од значаја за човечанство у целини.

I. Међународни прописи о заштити археолошког наслеђа

Посебне прописе о заштити археолошког наслеђа доносе најпре државе којима се штите археолошки споменици од посебног интереса за државу у питању. Поред домаћих, усваја се и низ међународних прописа (конвенције, препоруке, смернице, водичи и сл.) којима се обезбеђује међународноправна заштита археолошке баштине. Израду међународних мултилатералних конвенција и сличних прописа су иницирале међународне организације као што су Савет Европе, Организација Уједињених нација за науку, просвету и културу (UNESCO), Међународни савет споменика и локалитета (ICOMOS), Светско удружење за међународно право (ILA) и други. Постоји и велики број билатералних споразума којима се ова материја детаљно регулише између две или ви-

---

² Подаци о овој и бројним другим препорукама UNESCO-а налазе се у реферату Roland Lin, *UNESCO Conventions, Recommendations and Declarations concerning the Protection of the Cultural Heritage*, који је објављен на Интернету а односи се на Централноазијски курс обуке који је носио наслов Конзервација и управљање археолошким и земљаним структурама и локалитетима 2004. године, стр. 18 – 19.

ше држава заинтересованих за очување археолошке баштине. Од бројних докумената на ову тему, одабрани су следећи:

1. Конвенција о заштити археолошког наслеђа (*European Convention on the Protection of the Archeological Heritage*) коју је усвојио Савет Европе 1992. године. Конвенција је ступила на снагу 25. маја 1995. године, а до 2008. Конвенцију је ратификовало 37 држава.³

2. Конвенција о заштити подводног културног наслеђа (*Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*), која је усвојена на предлог UNESCO-а⁴. Конвенција није ступила на снагу јер ју је до 2008. године ратификовало 18 држава⁵, а услов за њено ступање на снагу је да је ратификује 20 држава, што ће се вероватно ускоро десити.

3. Конвенција о заштити културних добара у случају оружаних сукоба из 1954. (*Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention*); први Протокол је усвојен 1954, а други 1999. године.

4. Бројне препоруке (*Recommendations*) UNESCO-а се непосредно односе на заштиту културне баштине. Од 11 препорука, од посебног значаја је она која је поменута у уводу, а односи се на заштиту културне својине угрожене јавним и приватним радовима (*Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public and Private works*) из 1968. године⁶. Треба, такође, указати и на Препоруку о међународним начелима кој^а се примењују на археолошка ископавања (*Recommendation on International Principles Applicable on Archeological Excavations*), усвојен у Њу Делхију 1956. године.

5. Од значаја је указати и на две декларације UNESCO-а из 2003. године:

а. Декларацију UNESCO-а која се односи на намерно уништавање културне баштине (*UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage*), која је усвојена поводом трагичног уништавања камених скулптура Буде у пећинама манастира у Бамијамију у Авганистану;

б. Повељу о заштити дигиталне баштине (*Charter on the Preservation of digital Heritage*), која се односи на заштиту текстова, база података, говорних и филмских података, као и података добијених сликом. У вези са овом Повељом свакако би требало узети у обзир и UNESCO Конвенцију о очувању нематеријалног културног наслеђа (*Convention for the Safeguarding of the intangible Cultural Heritage*), коју је UNESCO усвојио 2003. године.

6. Свакако да је од значаја у овој области и активност Међународног савета споменика и локалитета (*International Council of Monuments and Sites – ICOMOS*), који је 1990. усвојио Повељу о заштити и управљању археолошком баштином (*Charter for the Protection and Management of the Archeological Heritage*).

---

³ Услов за ратификацију је био да конвенцију ратификују 4 државе. Међу државама које су Конвенцију ратификовале налази се Хрватска (2004), Македонија (2006) и Словенија (1995). Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија до 2008. године нису ратификовале ову конвенцију.

⁴ Текст ове Конвенције у оригиналу на енглеском језику и у преводу на српски језик налази се у прилогу овог рада.

⁵ Од бивших југословенских република ову Конвенцију је ратификовала Хрватска (2004) и Црна Гора (2008).

⁶ Подаци о свим овим документима налазе се у реферату (Наведеном у фусноти 1).

7. Значајан допринос на овом пољу дало је и Светско удружење за међународно право (*International Law Association – ILA*) о коме је раније писано, а овом приликом ће се указати на иницијативу коју је под насловом „Сигурно склониште“ (*Safe Havens*) покренуло ово Удружење 2007. године. Ова иницијатива се односи на склањање предмета од културног значаја на сигурно место (склониште, луку) да би се сачували од уништавања, нарочито промитивних и помахниталих људи који се тиме, нарочито у време ратних сукоба или герилских напада, свете једном народу и при том не схватају или не разумеју значај својих поступака и њихових последица за уништавање археолошке баштине која припада целом човечанству.

II. Билатерални споразуми о археолошком наслеђу

Многе државе су закључиле посебне споразуме о заштити археолошког наслеђа, чиме су такви објекти боље заштићени. Од многих, овом приликом ће се указати на:

- Споразум између владе САД и владе Италије о наметању увозних ограничења за категорије археолошког материјала који представља италијански преткласични, класични период и период римске империје (*Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Italy Concerning the Improt Restrictions on Categories of Archeological Material Representing the Pre-Classical, Classical and Imperial Roman Periods of Italy*). Овај Споразум је закључен 2001. на период од пет година, а затим 2006. године на следећих пет година.

- Конвенција о заштити археолошке, историјске и уметничке баштине америчких народа (*Convention on the Protection of the Archeological, Historical and Artistic Heritage of th American Nations*), закључена у Сантијагу, Чиле, 1976.

Археолошка налазишта и начини обављања археолошких ископавања у пракси

I. Археолошка налазишта на земљи или под земљом

1. Дозвољена ископавања

Европска Конвенција о заштити археолошког наслеђа предвиђа (чл. 1) да „археолошко наслеђе обухвата грађевине, објекте, групе грађевина, изграђене локалитете, покретне предмете, споменике других врста као и њихово окружење, смештене на земљи или под водом“. У Препоруци UNESCO-а о међународним начелима која се примењују на археолошка ископавања из 1956. године (*Recommendation of International Principles Applicable to Archeological Excavations*) наводи се да се археолошким ископавањима „сматрају сва истраживања намењена откривању предмета археолошке природе, било да таква истраживања обухватају копања на земљи, систематско истраживање површине или се обављају испод површине земље или територијалних вода држава чланица“. У случају да се приликом таквог истраживања нађу предмети од археолошког значаја, о томе треба без одлагања обавестити локалне органе власти. Сматра се да је најбоље да се нађени предмети оставе на месту на коме су нађени (*in situ*). У изузетним случајевима овакви предмети могу да се преместе на неко друго сигурно место. У поменутој Препоруци UNESCO инсистира да истраживања морају да изводе добро обучени стручњаци како не би дошло

до грешака приликом откривања или проналажења предмета. Нађени археолошки предмети морају да се региструју, да постоји евиденција о њима и да се, кад се сматра целисходним, они ставе на увид јавности. У случају кад се претпостави да се на одређеним подручјима налазе археолошки споменици, таква подручја треба да буду обележена као „заштићена“, чак и кад нема видљивих остатака на земљи или под водом „ради очувања материјалних доказа које ће проучавати будуће генерације“.

Поред дозвољених (легалних) истраживања која се подстичу и чији резултати се високо вреднују, познато је да постоје и недозвољена истраживања, а познати су и случајеви намерног уништавања археолошке баштине, било у случају ратних сукоба или грађанских немира.

2. Недозвољена (забрањена) ископавања

Недозвољена ископавања су позната и врше се у целом свету на тајан, скривен и најчешће нестручан начин. Тако нађени предмети се продају и могу да се нађу у антикварницама широм света. Треба, међутим, рећи да је њихова вредност са научног становишта често умањена јер су истргнута из контекста па се нема увид у целину којој су припадала. Због тога се сматра да државе треба тесно да сарађују и спрече такву врсту илегалне продаје која је од велике штете за археолошко налазиште из кога су предмети узети а затим продати. Сматра се да државе треба да предузму одговарајуће мере у складу са међународним правом и да казне лица која намерно уништавају археолошке предмете који су од значаја за културну баштину човечанства.

3. Уништавање археолошког наслеђа за време ратних операција

Културна баштина је нарочито угрожена за време ратних сукоба. Примера за то има много (за нас су најсвежији и свакако најболнији ратни сукоби који су се водили за време последњих ратних операција на територији бивше Југославије). Међутим, чак и кад постоје такви сукоби, међународне конвенције превиђају да стране које су у рату морају да воде рачуна о очувању културних споменика на територији на којој се непријатељске акције одвијају. У преамбули Хашке конвенције из 1954. се наводи да „штете нанесене културним добрима ме коме народу она припадала, представљају штету културном наслеђу целог човечанства, будући да сваки народ даје свој допринос светској култури“. Уништавања и оштећења културних добара су позната и представљају одмазду према противнику, али постоје и примери када су освајачи, чак и кад су победе биле очигледне, поштовали културну баштину народа које су у рату победили. С тим у вези један аутор цитира примере из прошлости када је за понашање ратника постојало обичајно право које се најчешће поштовало. Тако се цитира Plutarh⁷, који наводи да су у ратовима које је водио Тезеј непријатељске стране узајамно поштовале гробове сахрањених ратника. У шпанском грађанском рату један републикански командант, у борбама око Мадрида, одлучио се за ризичнију ратну операцију само зато да не би дошло до оштећења или уништења музеја Прадо и његовог културног блага.

Од пре неколико година сведоци смо разарања и уништавања археолошких споменика ратовима на Блиском истоку. Многе међународне органи-

---

⁷ M.Despot, *Dobra kulture i njihova pravna zaštita*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1997, 2–3, стр.238–247. У чланку аутор цитира Плутарха, *Usporedni život*, izd. A.Cesarec, Zagreb 1988, т. 1–3, стр. 1.504.

зације⁸ су упутиле заједничко саопштење у којем се придружују „констернацији“ светске јавности пред размерама људске трагедије на Блиском истоку. У саопштењу се истиче: „желимо да скренемо посебну пажњу јавности на чињеницу да су многи локалитети са листе светске баштине смештени унутар зоне конфликта. Међу онима у Либану је Библос – један од највреднијих феничанских градова који је угрожен изливањем нафте након уништења резервоара. Међутим, у највећој опасности су локалитети Балбек и Тир, чија је непосредна околина на удару бомби. У Балбеку бомбе су пале свега на 300 метара од локалитета познатог по шест римских стубова највиших на свету. Град Тир, где се налазе остаци феничанских и римских градова уписаних у листу светске баштине, изложен је бомбардовању у више наврата“. Организације, потписнице апела, указале су да се у северном Израелу налазе изузетно вредни споменици културе као што су Међидо и Хазор, затим феничански град Акра, као и локалитет у Хаифи који је именован на Листу светске културне баштине. „Угрожени су бројни археолошки локалитети, споменици и артефакти који потичу из најранијих дана човечанства и сведоче о древним цивилизацијама, феничанској, хеленској, римској, византијској, исламској...“. На крају апела се истиче захтев ових организација „да се што пре обезбеде услови за предузимање хитних мера заштите и обнове угрожених споменика културе кроз пружање домаћим и светским експертима безбедног приступа угроженим локалитетима“.

У Хашкој конвенцији из 1954. се истиче да су државе уговорнице „решене да предузму све могуће мере у циљу заштите културних добара“. Даље се наводи (чл. 4) да се стране уговорнице обавезују да поштују културна добра која се налазе како на њиховој сопственој територији, тако и на територији других страна уговорница, „удржавајући се од употребе ових добара, њихових средстава за заштиту, као и њихове најближе околине, у сврхе које би могле изложити ова добра разарању у случају оружаног сукоба, као и удржавајући се од сваког непријатељског акта упереног против ових добара“.⁹

4. Намерно уништавање археолошког наслеђа

Намерно уништавање археолошког наслеђа представљају „поступци који се предузимају у циљу да се уништи у целини или делимично културно наслеђе, чиме се угрожава интегритет објекта и чини повреда међународног права и неоправдани прекршаји хуманитарних принципа „установљених у циљу очувања археолошке баштине“. Мотиви за намерно уништавање или оштећење културних споменика су различити, али су најчешће последица мржње, беса или зависти према онима којима се тиме показује (не)моћ. То се дешава и са споменицима у сопственој земљи, који су често били места

---

⁸ Белешка о апелу је објављена у листу „Данас“ августа 2006. Од међународних организација помињу се: Еуропа nostra – паневропска федерација за културно наслеђе; ICA – Међународни савет архива; ICCROM – Међународни центар за студије заштите и рестаурације; ICOM – Међународни савет музеја; ICOMOS – Међународни савет споменика и локалитета и OWHC – Организација градова са Листе светске баштине.

⁹ Иако је велики део Конвенције посвећен заштити културних добара за време оружаног сукоба, од значаја је навести да се Конвенцијом забрањује „свако дело крађе, пљачке или неправедног присвајања културних добара, у ма којој форми то било вршено, као и сваки вид вандализма уперен против речених добара“.

туристичких атракција за бројне туристе и извор великог профита државе. То понекад чине припадници супротстављених верских убеђења, као и фрустрирани и примитивни људи, мада су у свету познати најразличитији разлози за уништавање споменика од светског културног значаја. Овом приликом ће се указати на недавно уништавање камених споменика Буде исклесаних у пећинама Авганистана и Пакистана.

а) Уништавања споменика Буде у долини Бамиана у Авганистану

У централном делу Авганистана, на локацијама које се налазе 230 км од Кабула, на надморској висини од 2.500 метара налази се долина Бамиана (*Bamiyan Valley*) са пећинама у којима су се налазиле исклесане статуе Буде у камену. Те статуе биле су израђене у шестом веку у индо-грчком стилу и представљале су јединствене примере велике археолошке вредности. Године 2001. Талибани су ове статуе разорили динамитом и њихови лидери су изјављивали тим поводом да су то идоли супротни шеријатском праву и штетни за народ који у њима види представнике неке дуге, њима стране вере.

Бамиан долина лежи на познатом „путу свиле“ (*silk road*), који је повезивао Кину са западном Азијом. То место је од другог века па до исламске инвазије тих простора било будистичко светилиште, да би на њега насрнули талибани и великим делом га уништили. Цео свет је занемео од ужаса и најоштрије осудио владу Авганистана за вандалско рушење тако значајних археолошких предмета. Касније, на иницијативу UNESCO-а, покреће се пројекат (вредан 9 милиона долара) за реконструкцију уништених статуа, којом приликом се многи културни људи Авганистана извињавају за „ужасе и срамоту“ која је њиховој земљи нанета од талибана. Претпоставља се да ће реконструкција ових споменика да се заврши 2012. године.

б) Уништавања статуа Буде у Пакистану

Уништавања статуа Буде, слична онима у Авганистану, извршили су исламски екстремисти у Пакистану 2006. године у долини Сват (*Swat Valley*) у близини града Гандаран-а, удаљеног око 100 км од Исламабада. И ово место је дуго било туристичка атракција, јер се као и она места у Авганистану налазило на чувеном „путу свиле“. Како је до ових предела у свом походу на исток дошао Александар Велики, то су утицаји грчке и римске културе видљиви на многим културним споменицима. Године 2006, као и у Авганистану, динамитом су уништене или знатно оштећене камене статуе Буде. За сада нема наговештаја да ће се покренути акција слична оној коју је покренуо UNESCO, па се инсистира да то учини влада Пакистана, што је мало вероватно, јер су за то потребна велика средства и одлични познаваоци реконструкције таквих споменика. Можда ће се наћи богати донатори који ће помоћи акцију реконструкције, јер би то било у интересу културне баштине целог човечанства.

ц) UNESCO Декларација која се односи на намерно уништавање културне баштине, 2003.

Вест о уништавању и великим оштећењима камених статуа Буде у долини Бамиана у Авганистану шокирала је светску јавност која је захтевала да UNESCO предузме неке мере како би се сличне мере уништавања археолошке баштине зауставиле. Године 2003. UNESCO усваја Декларацију која се односи на намерно уништавање културне баштине (која је наведена напред). У Декларацији се, између осталог наводи да „међународна заједница схвата значај кул-

турне баштине и реafirмише своја залагања против њеног намерног уништавања... како би таква културна баштина могла да се пренесе на будуће генерације“. Даље се истиче да „држава која намерно уништава или не предузме потребне мере против намерног уништавања активности којима се забрањује, спречава, зауставља и кажњава свако намерно уништавање културне баштине од изузетног значаја за човечанство, било да се та баштина налази или не налази на листи UNESCO-а или неке друге међународне организације, сноси одговорност за такво уништавање на начин предвиђен међународним правом“.

Велико је питање да ли ће сиромашне државе бити у стању да обезбеде средства за обнављање уништених културних добара. Уколико се потребна средства не обезбеде, сигурно је да ће оштећена археолошка добра да уништи време, као и људи који ће делове скулптура да разносе и користе за неке друге сврхе.

II. Закључне напомене

Интерес за културна добра постоји одавно, а посебни прописи о њиховој заштити се доносе тек почетком XX века. Пажња јавности је у то време била усмерена на заштиту културних добара од агресивног уништавања за време ратних сукоба, али се тај интерес касније проширио и на приватноправну заштиту те врсте добара. Уочено је, наиме, да због јавног интереса који је присутан код промета таквих добара, одредбе уговорног права којим се регулише продаја робе не би могле да се адекватно примене. Јавни интерес за културна добра постоји због тога што упознавање културне баштине открива идентитет народа који је живео и постојао на одређеном локалитету. Културни објект треба да је аутентичан да би код гледаоца изазвао осећање задовољства. Често се јавности излажу копије, али су оне за гледаоце од другоразредног значаја. Културни објекти из прошлости нам говоре истину о свом времену.

У вези са заштитом културних добара за време ратних сукоба кратко је указано на међународне прописе од којих је свакако најважнија Хашка конвенција за заштиту културних добара у случају оружаних сукоба из 1954, која је усвојена под покровитељством UNESCO-а, заједно са два протокола којим се детаљније регулишу нека питања садржана у Конвенцији. Примена ових конвенција се показала од посебног значаја за време Другог светског рата, као што ће вероватно да се примени у случају недавних сукоба на Блиском Истоку, јер постоје докази о уништавању културних споменика који су сведочили о древним цивилизацијама (феничанској, хеленској, римској, византијској, исламској). Нема сумње да ће одредбе Хашке конвенције и њених протокола да се примене и на уништавање културних објеката на тлу бивше Југославије који су последица унутрашњих ратних сукоба који су били подстакнути политичком, националном и верском нетрпељивошћу.

Кад је реч о приватноправној заштити културних објеката, треба истаћи да у свету постоје два оштро супротстављена става. Један став заступају земље из којих се извозе културна добра и те земље одлучно стоје на становишту да се таква добра, нарочито у случају крађе или противправног извоза, морају вратити у земљу порекла. Ово враћање се захтева чак и у случају када је културно добро легално продато, уколико оно представља изузетан национални значај за културу и цивилизацију народа у коме је настало. Насупрот овом схватању, земље увознице културних добара стоје на становишту да

ригидне одредбе националних и међународних прописа о обавезном враћању културних добара нису у интересу најшире светске културне јавности, јер по њима није битно где је културно добро настало, већ да ли је добро заштићено и стављено на увид широкој јавности.

Први покушај регулисања заштите културних добара извршен је у оквиру UNESCO-а 1970, када је усвојена Конвенција о мерама за забрану и спречавање увоза, извоза и преноса својине културних добара. Слична правила садржана су и у Препоруци Савета Европе о међународној заштити културних добара и промету уметничких дела 1988, као и у Директиви Европских економских заједница 1993. године. Па ипак, најпотпунију заштиту у овој материји пружио је Међународни институт за унификацију приватног права (UNIDROIT) Конвенцијом о украденим и противправно извезеним културним добрима 1995. У правничким круговима се сматра да Конвенција UNIDROIT-а представља значајан допринос унификацији правила која ће помоћи судовима и другим надлежним органима да се ефикасније супротставе крађи и противправном извозу културних добара. По мишљењу многих, Конвенција UNIDROIT-а је попунила празнину која је постојала после усвајања Конвенције UNESCO-а из 1970. (иако се обе односе на исту материју). Значајно је истаћи да се UNESCO залагао не само за доношење ове Конвенције од стране UNIDROIT-а, већ је ту акцију финансијски помогао и својим активним учешћем допринео да се нађу компромисна решења. Сматра се да ће UNESCO и UNIDROIT да наставе напоре у вези са применом ових конвенција у борби против незаконитог извоза и продаје културних добара.

Треба ипак указати да се у материјалима посвећеним анализи и ефекти-ма које ће Конвенција UNIDROIT-а да изазове, с правом истиче да је то компликован правни документ, састављен од често нелогичних компромиса, али се истовремено подвлачи да је то било највише што је могло да се оствари у још увек оштро подељеном свету. Нема сумње да ће Конвенција допринети правној сигурности у овој осетљивој правној области која је од значаја за све земље света. Њен значај је свакако велики и за земље Балкана које су током последње деценије представљале раскрсницу на којој је вршена продаја како украдених, тако и противправно извезених културних добара. Охрабрују званичне изјаве представника UNIDROIT-а и UNESCO-а да ће се максимално заложити да се промовише даља ратификација Конвенције UNIDROIT-а, као и да се обезбеди њена ефикасна примена.

На крају је указано на Начела ILA о сарадњи у заједничкој заштити културног материјала, која су усвојена у Торонту 2006. године. Најзначајнија питања ових Начела су свакако она која се односе на потребу да стране учине максималне напоре да се договоре о најбољем начину како да се заштите културна добра, пре него што се донесе одлука да се она врате из једне земље у другу. Таква сарадња би била нарочито значајна у погледу закључивања стандардних споразума који би послужили као одговор на захтеве у погледу преноса културног материјала. Сасвим је сигурно да је један од најзначајнијих делова Начела онај који се односи на регистре и инвентаре културног материјала, јер постојање поузданих инвентара може да се сматра минималним предусловом за успешно разрешење захтева у погледу враћања културног материјала.

За разлику од напред наведених међународних правила, Начела ПА о сарадњи у заједничкој заштити културног материјала, усвојена у Торонту 2006. године, не истичу у први план захтев за враћање културног добра, већ указују на потребу да стране учине максималне напоре да се договоре о најбољем начину како да се заштите културна добра, пре него што се донесе одлука да се она врате из једне земље у другу. Нема сумње да је постојање инвентара и регистара културног материјала, на чему Начела инсистирају, веома значајан чинилац који може да помогне приликом истицања захтева у погледу враћања културног материјала.

ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА О ЗАШТИТИ АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА (ревидирана)

Савет Европе, 1992.

Дефиниција археолошког наслеђа

Члан 1.

Циљ ове (ревидиране) Конвенције јесте очување археолошког наслеђа као извора европског колективног сећања и предмета историјског и научног истраживања.

У том циљу ће се саставним деловима археолошког наслеђа сматрати сви остаци и објекти, као и други трагови људи из прошлих епоха:

i. чије очување и проучавање доприносе реконструкцији историје човечанства и њене везе с природном околином;

ii. чије главне изворе информација представљају ископавања или открића и други методи истраживања историје човечанства и његовог окружења; и

iii. који су смештени у било којем подручју у надлежности уговорних страна.

iv. Археолошко наслеђе ће обухватити грађевине, објекте, групе грађевина, изграђене локалитете, пројектне предмете, споменике других врста, као и њихово окружење, смештене на земљи, или под водом.

Идентификација наслеђа и мреже заштите

Члан 2.

Стране се обавезују да ће, средствима која су прихватљива држави о којој је реч, успоставити правни систем за заштиту археолошког наслеђа, тако што ће прописати:

i. вођење евиденције о свом археолошком наслеђу и утврђивање заштићених споменика и подручја;

ii. успостављање заштићених археолошких подручја, чак и ако нема видљивих остатака на земљи или под водом, ради очу-

вања материјалних доказа које ће проучавати будуће генерације;

iii. обавезно пријављивање од стране налазача надлежним стручним институцијама откриће предмета археолошког наслеђа, као и омогућавање њиховог испитивања.

Члан 3.

Да би очувале археолошко наслеђе и осигурале научни значај археолошког истраживачког рада, све стране се обавезују:

i. на примену поступака за издавање дозвола и обављање надзора над ископавањима и другим археолошким радовима на начин који би:

а) спречио свако незаконито ископавање или премештање делова археолошког наслеђа;

б) осигурао да се археолошка ископавања и истраживања спроводе научним методама, односно:

* да се, где год је то могуће, не користе деструктивне методе истраживања;

* да делови археолошког наслеђа не остану непокривени или изложени током или после ископавања, а да се не обезбеде услови за правилну заштиту, очување и управљање;

ii. да ће обезбедити да ископавања и друге потенцијално деструктивне технике обављају само стручна, посебно овлашћена лица;

iii. да ће захтевати, у складу с националним законодавством, посебна претходна одобрења за коришћење детектора за метал и друге опреме за детекцију, или поступка археолошког истраживања.

Члан 4.

Свака страна се обавезује да ће спроводити мере физичке заштите археолошког наслеђа тако што ће у складу с околностима прописати:

- i. Да органи власти надлежни за подручја предвиђена за заштићене археолошке целине имају право да одговарајућим средствима штите та подручја;
- ii. заштиту и очување археолошког наслеђа, по могућству на самом локалитету;
- iii. одговарајући простор за чување археолошких предмета који су измештени с изворне локације.

Целовита заштита археолошког наслеђа

Члан 5.

Стране се обавезују:

i. да ће настојати да усагласе и повежу одговарајуће захтеве археологије и развојних планова тако што ће осигурати да археолози учествују:

а) у политикама планирања израђеним на начин који обезбеђује уравнотежене стратегије заштите, очувања и унапређења локалитета од археолошког интереса;

б) у различитим фазама израде развојних планова;

ii. да ће обезбедити редовне консултације археолога с градским и регионалним планерима како би се омогућиле:

а.) измене оних развојних планова који би могли да имају штетан утицај на археолошко наслеђе;

б.) довољно времена и средстава за израду одговарајуће научне студије о локалитету, као и објављивање налаза студије;

iii. да ће обезбедити да се у проценама еколошког утицаја и одлукама које из њих проистичу у потпуности узму у обзир археолошки локалитети и њихово окружење;

iv. да ће предвидети прописима, у случају проналаска предмета археолошког наслеђа током градње, њихову заштиту на самом локалитету, где год је могуће;

v. да ће обезбедити да отварање археолошких локалитета за јавност, а посебно било какви припремни грађевински радови потребни за прихват великог броја посетилаца, не проузрокују штетне последи-

це по археолошка и научна својства таквих локалитета и њихове околине.

Финансирање археолошких истраживања и заштите

Члан 6.

Стране се обавезују да ће:

i. обезбедити јавну финансијску подршку државних, регионалних и локалних органа власти за археолошка истраживања у складу с њиховим надлежностима;

ii. повећати материјална средства за заштитно археолошко ископавање и истраживање тако што ће:

а.) предузети одговарајуће мере како би се приликом реализације великих јавних или приватних развојних планова предвиђена средства из јавног или приватног сектора за покриће укупних трошкова свих неопходних археолошких радова;

б.) предвидети у буџету средства за овакве радове, исто као за студије утицаја условљене мерама предострожности приликом планирања заштите животне средине и регионалног планирања, и то за прелиминарна археолошка ископавања и истраживања и сажети научни приказ стања као и целовито објављивање и евидентирање налаза.

Прикупљање и ширење научних информација

Члан 7.

Да би се олакшало проучавање и ширење знања о археолошким открићима, стране се обавезују:

i. да ће израдити или ажурирати прегледе, пописе и карте археолошких локалитета у подручјима која спадају у њихову надлежност;

ii. да ће предузети све могуће мере да би се, по обављању археолошких радова, а пре неопходног свеобухватног објављивања специјализованих студија, израдио нацрт сажетог научног приказа стања, који се може објавити.

Члан 8.

Стране се обавезују:

i. да ће олакшати националну и међународну размену предмета археолошког наслеђа у стручне научне сврхе, предузимајући истовремено одговарајуће кораке како би се осигурало да такав промет ни

на који начин не нанесе штету културној или научној вредности тих предмета;

ii. да ће подстицати повезивање информација о текућим археолошким ископавањима као и да ће доприносити организацији међународних истраживачких програма.

Подизање свести јавности

Члан 9.

Стране се обавезују:

i. да ће спровести образовне активности како би се у јавности подстицала и развијала свест о вредностима археолошког наслеђа за разумевање прошлости, као и о претњама том наслеђу;

ii. да ће подстицати приступ јавности важним деловима археолошког наслеђа, посебно локалитетима и јавно излагање одговарајућих збирки археолошких предмета.

Спречавање незаконитог промета предмета археолошког наслеђа

Члан 10.

Стране се обавезују:

i. да ће осигурати да надлежни органи власти и научне установе прикупљају податке о свим утврђеним незаконитим ископавањима;

ii. да ће се надлежни органи државе порекла, која је уговорна страна ове Конвенције, обавештавати о свим понудама предмета за које се сумња да потичу из незаконитих ископавања, или противзаконито однетих са службених ископавања, као и да ће о томе пружити неопходне податке;

iii. да ће предузимати све неопходне кораке како би се обезбедило да музеји и сличне установе чију политику набавки контролише држава не откупљују предмете археолошког наслеђа за које се сумња да потичу са неконтролисаних налазишта, или забрањених ископавања или предмета противзаконито однетих са службених ископавања;

iv. да ће музејима и сличним установама на територији уговорне стране чија политика набавки археолошких предмета није под државном контролом:

a.) проследити текст ове (ревидиране) Конвенције;

b.) учинити све што је могуће како би се осигурало да споменути музеји и установе поштују начела наведена у ставу 3. овог члана;

v. да ће у највећој могућој мери ограничити, путем образовања, информисања, будности и сарадње, премештање предмета археолошког наслеђа који потичу из неконтролисаних налазишта или забрањених ископавања, или предмета противзаконито однетих са службених ископавања.

Члан 11.

Ова (ревидирана) Конвенција неће утицати на постојеће или будуће билатералне или мултилатералне споразуме између страна уговорница у вези са забрањеним прометом предмета археолошког наслеђа, или њиховим повраћајем законитим власницима.

Узајамна техничка и научна помоћ

Члан 12.

Стране се обавезују:

i. да ће у вези с археолошким наслеђем једна другој пружати техничку и научну помоћ разменом искустава и стручњака;

ii. да ће у складу с одговарајућим националним законодавством или обавезујућим међународним споразумима подстицати размену стручњака за презентацију археолошког наслеђа, укључујући и оне одговорне за даље усавршавање.

Надзор над применом (ревидиране) Конвенције

Члан 13.

За потребе ове (ревидиране) Конвенције, комитет стручњака који је, у складу са чланом 17. Статута Савета Европе, основао Комитет министара Савета Европе, надгледаће примену (ревидиране) Конвенције, а посебно ће:

i. повремено извештавати Комитет министара савета Европе о стању политике заштите археолошког наслеђа у државама уговорним странама ове (ревидиране) Конвенције и примени начела која су обухваћена овом (ревидираном) Конвенцијом;

ii. предлагати мере Комитету министара Савета Европе за примену одредби ове (ревидиране) Конвенције, укључујући мултилатералне активности, ревизију или измене и допуне (ревидиране) Конвенције као и информисање јавности о њеним циљевима;

iii. давати препоруке Комитету министара Савета Европе у вези с позивима државама које нису чланице Савета Европе да приступе овој (ревидираној) Конвенцији.

Завршне одредбе

Члан 14.

Ова (ревидирана) Конвенција биће отворена за потписивање чланицама Савета Европе и другим државама потписницама Европске конвенције о културном наслеђу.

Конвенција подлеже ратификацији, прихватању или одобрењу. Инструменти ратификације, прихватања или одобрења депоноваће се код Генералног секретара Савета Европе.

Ниједна држава потписница Европске конвенције о заштити археолошког наслеђа, потписане 6. маја 1969. у Лондону, не може да депонује инструмент ратификације, прихватања или одобрења ако није истовремено или накнадно отказала наведену Конвенцију.

Ова (ревидирана) Конвенција ће ступити на снагу шест месеци од дана када су четири државе, укључујући најмање три државе чланице Савета Европе, изразиле сагласност о прихватању обавеза из ове (ревидиране) Конвенције у складу са одредбама претходних ставова.

У случају да примени претходна два става отказивање Конвенције од 6. маја 1969. не ступи на снагу истовремено са ступањем на снагу ове (ревидиране) Конвенције, уговорна страна може да се изјасни приликом депоновања свог инструмента ратификације, прихватања или одобрења, да ће наставити да примењује Конвенцију од 6. маја 1969. до ступања на снагу ове (ревидиране) Конвенције.

Што се тиче државе потписнице која накнадно изрази своју спремност о прихватању обавеза, (ревидирана) Конвенција ће ступити на снагу шест месеци од дана депоновања инструмента ратификације, прихватања или одобрења.

Члан 15.

После ступања на снагу ове (ревидиране) Конвенције, Комитет министара Савета Европе може позвати било коју државу која није чланица Савета Европе и Европске економске заједнице да јој приступи на основу одлуке коју, према члану 20, тачка д, Статута Савета Европе доноси

већина, или једногласном одлуком представника страна уговорница овлашћених да буду у Комитету.

Што се тиче држава које приступају, или би требало да приступе Европској економској заједници, (ревидирана) Конвенција ће ступити на снагу шест месеци од дана депоновања инструмента приступања код генералног секретара Савета Европе.

Члан 16.

Све државе могу, приликом потписивања или депоновања инструмента ратификације, прихватања, одобрења или приступања, одредити територију или територије на које ће се односити (ревидирана) Конвенција.

Све државе могу накнадно, на основу изјаве упућене генералном секретару Савета Европе, да прошире примену ове (ревидиране) Конвенције на било коју другу територију наведену у тој изјави. Ова (ревидирана) Конвенција ће, у односу на такву територију, ступити на снагу шест месеци од дана када генерални секретар прими наведену изјаву.

Свака изјава дата у складу с претходна два става може, у односу на територију наведену у тој изјави, бити опозвана тако што ће се у том смислу обавестити генерални секретар.

Опозив ће ступити на снагу шест месеци од дана када генерални секретар прими обавештење.

Члан 17.

Све стране могу у било које време отказати (ревидирану) Конвенцију тако што ће о томе обавестити генералног секретара Савета Европе.

Такво отказивање ће ступити на снагу шест месеци од дана када је генерални секретар примио обавештење.

Члан 18.

Генерални секретар Савета Европе обавестиће државе чланице Савета Европе, друге државе потписнице Европске конвенције о културном наслеђу и све државе, или чланице Европске економске заједнице које су приступиле или су позване да приступе овој (ревидираној) Конвенцији о:

i. сваком датуму ступања на снагу ове (ревидиране) Конвенције у складу са члановима 14, 15. и 16;

ii. сваком другом акту, обавештењу или допису у вези с овом (ревидираном) сваком потпису;

iii. депонувању сваког инструмента ратификације, прихватања, одобрења или приступања;

iv. Конвенцијом.

Summary

The article is based on the analyses of six international documents: a) UNESCO Convention of the Means of Prohibiting and Preventing the illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 1970; b) EEC Directive on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from the Territory of a Member State, 1993; c) Council of Europe Recommendation on the International Protection of Cultural Property an in Circulation of works of art, 1988; d) European Convention on the protection of the Archeological Heritage, 1992; e) UNIDROIT Convention on Stolen and illegally Exported Cultural Objects, 1995; and f) ILA Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material, 2006.

In order to offer more comprehensive picture of the protection of cultural property, the author shortly analyzed the Convention for the protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1954 (UNESCO, The Hague 1954) and its 1954 and 1999 Protocols. This protection falls into the field of public international law whereas the author's attention is directed to private law side of the protection of cultural property. However, the public international law is extremely important in this area due to many conflicts in the former Yugoslavia as well as to the most recent armed conflicts in the Middle East region.

In connection with the above international documents, an attempt is made to point out to similarities and differences between the UNESCO and UNIDROIT Conventions. Although there are significant differences between the two, both have the same goals i.e. to contribute the fights against theft and illegal export of the cultural objects, especially those which represent the part of cultural heritage or otherwise are of the significant importance for the country from which they are stolen or illegally exported. The main difference between the UNESCO and the UNIDROIT Convention is that the former belongs to the public international law while the latter deals with the questions of private law nature, which in many cases will make them complementary. The author's attention was focused to the UNIDROIT Convention and the first remark was that neither the elaboration nor the adoption of it was easy. But the efforts and authority of the two international organizations, as well as the high expertise and integrity of many world-known experts in this field helped to smooth the differences and finalize the text which is now embodied in the Convention.

There were many obstacles which had to be solved during the negotiation. The first and the most difficult perhaps was the difference between the "art exporting" and "art importing" countries. The sharp lack of similarities between the common and the civil law countries regarding the acquisition of ownership from a person who was not the legal owner was just as difficult. The length of limitation period was also a serious problem, as well as the rules regarding the compensation of a diligent person or the person who "neither knew nor ought reasonably to have known" ... "that the object was illegally exported". Nevertheless, there is in the Convention a golden and crystal clear rule according to which "the possessor of a cultural object which has been stolen shall return it". There are, of course, many articles which somewhat soften this rule, but it is important to bear in mind that this principle is the cornerstone of the Convention. It will not only help the courts and other competent authorities in deciding the cases concerning stolen or illegally exported cultural objects, but it will prevent many to steal these objects and it will, at the same time, be a reminder to all art loving people to be cautious before deciding to buy a cultural object.

The end of article deals with the ILA Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material adopted in Toronto in 2006. These Principles to certain extent depart from the existing Conventions covered in this article, since they adopted a more balanced approach to cultural heritage law. The reason for it was the belief of the mem-

bers of the ILA Committee on Cultural heritage law that the insistence on return of cultural property to the countries of origin proved to be inadequate. The Principles therefore offer alternatives to outright transfer such as loans, production of copies and shared management and control.

The obligation of the museums and other cultural institutions to prepare the reliable inventories and registers of cultural material (Principle 6) is seen as a minimum precondition for the successful resolution of requests for return of cultural material. As for dispute settlements, ILA Principles strongly urge the parties to reach a mutually satisfactory settlement. If this proves unsuccessful then, they may attempt to resolve their dispute to alternative dispute resolution rather than litigation, whenever possible.

There is no doubt that ILA Principles introduced many important and useful solutions for outstanding difficulties connected with the requests for return of cultural objects. However, these solutions may be met by reluctance of the countries from which the cultural objects had been taken, especially if such objects represent national cultural patrimony.